

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ Α΄ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ

Γ Π Ο

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α. ΔΡΙΤΣΑ, Θεολόγου

«Ὁ πεζὸς ρητορικὸς λόγος εἶναι τὸ πολὺτιμον δῶρον τῶν Θεῶν, τὸ ὁποῖον ἐχάρισαν εἰς τοὺς θνητοὺς πολὺ πρὶν δωρήσουσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ποίησιν...»¹. Ἄν καὶ ἡ ἀποψὶς αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἐθνικὸν ῥήτορα, ἰδιαιτέρως εὐρίσκει ἐφαρμογὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἐξέλεξε δυναμικὰς μορφὰς ἐκφράσεως καὶ ἐπικοινωνίας². Τοιαῦται δὲ ἦσαν, σὺν τοῖς ἄλλοις, αἱ ποιητικαὶ ὁμιλίας καὶ τὰ λειτουργικὰ κείμενα, τὰ ὅποια, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ.Δ. ἀκόμη, συντίθενται εἰς ρυθμικὸν πεζὸν λόγον. Οὗτος δὲ ἔχει προέλθει ἀπὸ τὸν πεζὸν λόγον τῆς ἀρχαίας ρητορικῆς³. Εἶναι δὲ ἀποδεδειγμένον ἱστοριοφιλολογικῶς, ὅτι ἡ σύγχυσις πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου ὀφείλεται εἰς τὸ «καταλογάδην ἄδειν» καὶ εἰς τὸν κλονισμὸν τῆς ἀρχαίας προσφθίας⁴. Ἐκτὸς τούτου οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, μαθηταὶ γενόμενοι τῆς ἑλληνικῆς Παιδείας, ἐχρησιμοποίησαν δαψιλῶς καὶ τὴν ρητορικὴν διὰ νὰ ἐκφράσουσιν τὰς θεολογικὰς τῶν ἀντιλήψεις. Τὰ ἔργα δὲ αὐτῶν εἶναι πολλὰ καὶ ἀξιόλογα οὐσιαστικῶς καὶ μορφολογικῶς, παρὰ τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου γνώμην τῶν διὰ συγγραφῶν πολεμησάντων τότε τὸν χριστιανισμὸν. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ διαπίστωσις - ἀναίρεσις τοῦ Ἱερωνύμου, ὅστις, ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτούς, λέγει: «μαθέτωσαν τοιγαροῦν Κέλσος, Πορφύριος, Ἰου-

1. Ἀλλίος Ἀριστείδης, ἐθνικὸς ῥήτωρ (126-189 μ.Χ.)· πρβλ. Hans-Georg Beck, Ἡ ρητορικὴ τῶν βυζαντινῶν ὡς ἐκφρασις τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος, Θεσ/κη 1965, ἀνάτυπον Ἐπ. ἐπετ. Φιλολ. Σχ. Ἀριστ. Παν. Θεσ., τ. Θ', σ. 104· πρβλ. καὶ Amos Wilder, Early Christian Rhetoric, Cambridge Mass, 1971, σ. 89: «ὁ ρυθμικὸς πεζὸς λόγος παίζει ἓνα μεγάλον ρόλον εἰς ὅλας τὰς θρησκείας ἀπὸ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν...».

2. Amos Wilder, αὐτόθι.

3. E. Wellesz, A History of Byzantine Music and Hymnography, Oxford² 1961, σ. 185· πρβλ. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, τ. Α', Θεσ/κη 1971, 183 σημ. 6.

4. E. Norden, Die antike Kunstprosa... II, Stuttgart 1958, σ. 844· πρβλ. Κ. Μητσάκη, ἔ.δ., σ. 181· Κ. Κρουμβάχερ-Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, τ. Β', Ἀθῆναι 1910, σ. 613· Α. Σκιᾶ, Στοιχειώδης μετρικὴ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, Ἀθῆναι 1931, σ. 158-599.

λιανός, οί λυσσωδεις κατά Χριστοῦ κύνες, μαθέτωσαν οί τούτων ἀκόλουθοι οί νομίζοντες τήν Ἐκκλησίαν μήτε φιλοσόφους καί εὐφραδεῖς, μήτε τινάς ἐσχηκέναι διδασκάλους, ὅσοι καί πηλικοί ἄνδρες ταύτην θεμελιώσαντες ὠκοδόμησάν τε καί διεκόσμησαν...»⁵.

Τά πρῶτα χριστιανικά γραμματειακά ἔργα εἶναι τὰ λεγόμενα συγγράμματα τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, τὰ ὅποια ὁμοιάζουσι, κατά τε τὸ περιεχόμενον καί κατά τήν μορφήν, πρὸς τὰ βιβλία τῆς Κ.Δ., μάλιστα δὲ τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου⁶. Ἡ Α' Κλήμεντος εἶναι ἐν ἐκλεκτὸν κείμενον τῆς πρωτοχριστιανῆς γραμματείας. Ὁ Κλήμης θεωρεῖται ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος, ὅστις ἔγραψε μετὰ τοὺς ἀποστόλους καί τοὺς εὐαγγελιστάς⁷.

Ἀφορμὴν διὰ τήν συγγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς ἀπετέλεσεν «ἡ μιὰ καί ἀνόσιος στάσις» Κορινθίων τινῶν κατά τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἐκκλησίας⁸. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ καί συγγραφεῖς, οἵτινες ἐγνώριζον τὴν ἐπιστολήν, ἐκφράζονται μετὰ θαυμασμοῦ καί ἐκτιμήσεως ὑπὲρ αὐτῆς. Οὕτως, ὁ Εἰρηναῖος χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς «ικανωτάτην γραφήν»⁹. Ὁ Εὐσέβιος ὀνομάζει αὐτὴν «μεγάλην, θαυμασίαν καί ἀξιόλογον»¹⁰. Ὁ Ἰερώνυμος δὲ λέγει, ὅτι ὁ Κλήμης ἔγραψεν «ἐπιστολήν πάνυ θαυμαστήν, ἣτις ἐν φανεροῖς τόποις δημοσίᾳ ἀναγινώσκεται, τῷ χαρακτῆρι τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς Παύλου συνάδουσα, οὐ μόνον νοήμασιν, ἀλλὰ καί λόγοις»¹¹. Οἱ πλατεϊασμοί, αἱ ἐπαναλήψεις καί αἱ παρεκβάσεις, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει ἡ ἐπιστολή, ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς διαφόρους ὑποθέσεις· ὅτι δηλ. ὁ συγγραφεὺς ἐπεξεργάσθη τμηματὰ τινὰ ἰδίων ὁμιλιῶν ἢ ὅτι τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ ἄλλης χειρὸς ἐκ τῶν ὑστέρων¹². Ὁ Κλήμης ποιεῖται δαψιλῆ χρῆσιν τῆς Π.Δ., ὥστε ὑπὸ τινῶν νὰ χρησιμοποιηθῇ τοῦτο ὡς ἐπιχεί-

5. Ἰερωνύμου, De viris illustribus prologus, MPL, 23, 633C.

6. Κων. Μπόνη, Κλήμεντος Ρώμης ἐπιστολὴ Α' πρὸς Κορινθίους, Ἀθῆναι 1973, σ. 18. Ἡ μεγάλη ἀξία τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀποστ. Πατέρων (βιβλική, ἐκκλησιολογική, χριστολογική, ποιμαντορική κ.λπ.) βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς διαμορφώσεως τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς γλώσσης, εἰς τὴν ἀρχομένην διαμόρφωσιν τῆς πρωτοχριστιανικῆς δογματικῆς καί βιβλικῆς ὀρολογίας, βαθμηδὸν ἀναγομένης εἰς ἐπίπεδα θεολογικά: Κ. Μπόνη, ἔ. ἀ., σ. 23.

7. Δ. Σ. Μπαλάνου, Οἱ Πατέρες καί συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1949, σ. 9· πρβλ. Π. Κ. Χρήστου, ἐν ΘΗΕ 7, 627-628.

8. Πρβλ. Κλήμεντος Ρώμης Πρὸς Κορινθίους Α', I, 1, ΒΕΠ 1, σ. 13.

9. Εἰρηναίου, Ἐλεγχος... III, 3,3 MPG 7, 850.

10. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἰστ. III, 16 καί IV, 23 MPG 20, 249, 388.

11. Ἰερωνύμου, De viris ill. 15, MPL 23, 664.

12. A. Harnack, Einführung in die Alte Kirchengeschichte... I Clemensbrief, Leipzig 1929, σ. 9· πρβλ. B. Altaner, Patrologie, Freiburg 1960⁹, σ. 79 κ.έ., ἔθθα καί σχετικὴ βιβλιογραφία· L. Lemarchand, La composition de l' épître de Saint Clement aux Corinthiens, ἐν Rev. Sc. Rel. 18 (1938), 448/57· Κ. Μπόνη, ἔ. ἀ., σ. 36.

ρημα περὶ τῆς πιθανῆς ἐξ Ἰουδαίων καταγωγῆς αὐτοῦ¹³. Τὸ γεγονός, ὅμως, ὅτι οὗτος χρησιμοποιοεῖ τὸ κείμενον τῆς Π.Δ. τῶν Ο' μαρτυρεῖ τὴν ἑλληνομάθειαν αὐτοῦ, ἥτις ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν τὴν πλαστικὴν σύνδεσιν κειμένου καὶ παραπομπῶν¹⁴.

Ἔχει γίνεαι δεκτὸν πάντως ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς γλώσσης τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' καὶ τῶν σχετικῶν προτύπων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹⁵. Ἡ ἐπισταμένη φιλολογικὴ ἀνάλυσις τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς καὶ ἐπιστολογραφίας¹⁶. Ὁ Κλήμης πάντως ὡς συγγραφεὺς παρουσιάζεται ἐπιδέξιος χειριστὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, χωρὶς βεβαίως νὰ διεκδικῆ δάφνας μεγάλου ρήτορος. Παρὰ ταῦτα ἱκανὰ ρητορικά, ἀν μὴ καὶ ποιητικὰ τινὰ στοιχεῖα διανθίζουν εὐκόσμως τὴν σπουδαίαν ταύτην ἐπιστολὴν.

Βασικὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα αὐτῆς εἶναι ἡ γλωσσικὴ ἀπλότης, τὸ ἀνεπιτήδευτον τοῦ ὕφους, ἡ ἐπιδεξία χρῆσις τῶν παραδειγμάτων καὶ τῆς ρητορικῆς ἐρωτήσεως, τὸ ὁμοιοτέλευτον καὶ ἡ τάσις πρὸς ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν. Τὰ τελευταῖα ἀποτελοῦν ἰδιαίτερα γνωρίσματα ὠρισμένων μόνον ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἀποσπασμάτων. Ταῦτα, μετὰ τοῦ παροξυτονισμοῦ, ἀπαρτίζουν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας, ἥτις βαθμιαίως ἀνεπτύχθη εἰς βᾶρος τῆς προσφθίας.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προαναφερθέντων στοιχείων θὰ παραθέσωμεν ἀκολούθως ἐκλεκτὰ τινὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς, εἰς τὰ ὅποια ὁ ἐνίοτε ἐντονος ρυθμικὸς κυματισμὸς ἐγγίζει τὰ ὅρια τῆς ποιήσεως. Εὐνόητον ὅτι ταῦτα δὲν ἀποτελοῦν ποιητικὰς συνθέσεις. Ὁ ἐρρυθμὸς πεζὸς λόγος ἀποτελεῖ ἐν προκειμένῳ τὸ ἐπίχρυσον ὄχημα, δι' οὗ ὁ συγγραφεὺς μεταγγίζει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παραλήπτῶν εἰλικρινῆ συναισθήματα πατρικῆς ἀγάπης καὶ ζώσης πίστεως. Ἡ ἐπιστολὴ ἀρχεταὶ διὰ τοῦ συνήθους χαιρετισμοῦ τοῦ γράφοντος πρὸς τοὺς παραλήπτας καὶ τελευτᾷ εἰς τὸ ὅσον κεφάλαιον¹⁷.

Δείγματά τινὰ ρητορικῶν ἐρωτήσεων, τὰς ὁποίας λίαν ἐπιδεξίως χρησιμοποιοεῖ ὁ Κλήμης παραθέτομεν ἀκολούθως, πλὴν τῶν ἐμπεριεχομένων εἰς τὰ λοιπὰ ἀποσπάσματα:

13. Πρβλ. Π. Κ. Χρήστου, ἔ.ἀ., σ. 626.

14. Ἡ λ ί α Β. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Τὸ κείμενον τῆς Π.Δ. κατὰ τὴν Α'. Κλήμεντος, «Θεολογία» ΔΓ', 1962 καὶ εἰς ἰδιαιτ. ἀνάτυπον, σ. 12. Ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀσχολεῖται διεξοδικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῶν ἐκ τῆς Π.Δ. παραθέσεων ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἔνθα καὶ παραπέμπομεν τοὺς εἰδικῶς ἐνδιαφερομένους.

15. Πρβλ. Η. Β. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, αὐτόθι· Κ. Μ π ὄ ν η, ἔ.ἀ., σ. 37.

16. Πρβλ. S t. L ὀ s c h, Epistula Claudiana, Rottenburg 1930. σ. 42 κ.έ.· Κ. Μ π ὄ ν η, ἔ.ἀ., σ. 37.

17. Δεπτομερῆ διαίρεσιν τῆς ἑπιστολῆς ἰδέ: Κ. Μ π ὄ ν η, ἔ.ἀ., σσ. 33-36.

- XVI,17 : «Εἰ γὰρ ὁ Κύριος οὕτως ἐταπεινοφρόνησεν,
τί ποιήσομεν ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς χάριτος αὐτοῦ δι'
αὐτοῦ ἐλθόντες;»¹⁸.
- XXVIII, 2 : «Ποῦ γάρ τις ἡμῶν δύναται φυγεῖν ἀπὸ τῆς κραταιᾶς χειρὸς
αὐτοῦ;
Ποῖος δὲ κόσμος δέξεται τινὰ τῶν αὐτομολούντων ἀπ'
αὐτοῦ;»¹⁹.
- XXXIX,2 : «τί γὰρ δύναται θνητός; ἢ τίς ἰσχύς γηγενοῦς;»²⁰.
- XLVI,7 : «ἀινὰτὶ διέλκομεν καὶ διασπῶμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ
καὶ στασιάζομεν πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἴδιον,
καὶ εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἐρχόμεθα
ὥστε ἐπιλαθέσθαι ἡμᾶς ὅτι μέλη ἐσμὲν ἀλλήλων;»²¹».
- Εἰς τὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὴν προτέραν εἰρηνικὴν καὶ εὐσεβῆ ζωὴν τῶν χριστιανῶν τῆς Κορίνθου, παρατηρεῖ τις ἐπικρατοῦντα τὸν προπαροξυτονισμόν, τὸ ὁμοιοτέλευτον καὶ τὴν κατάληξιν ἐκάστου στίχου εἰς ρηματικὸν τύπον παρατατικῆς ἢ ἀορίστου χρόνου ἢ μετοχῆν:
- I,2 «Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς
τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν ὑμῶν πίστιν οὐκ ἐδοκίμασεν;
τὴν τε σώφρονα καὶ ἐπιεικῆ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύ-
μασεν;
καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἦθος οὐκ ἐκῆρυξεν;
καὶ τὴν τελείαν καὶ ἀσφαλῆ γνώσιν οὐκ ἐμακάρισεν;
- 3 ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε,
καὶ ἐν τοῖς νομίμοις τοῦ Θεοῦ ἐπορεύεσθε...
νόεις τε μέτρια καὶ σεμνὰ νοεῖν ἐπετρέπετε·
γυναῖξί τε ἐν ἀμώμῳ καὶ σεμνῇ καὶ ἀγνῇ συνειδήσει πάντα
ἐπιτελεῖν παρηγγέλλετε...
ἐν τε τῷ κανόνι τῆς ὑποταγῆς ὑπαρχούσας τὰ κατὰ τὸν οἶκον
σεμνῶς οἰκουργεῖν ἐδιδάσκετε...
- II,1 Πάντες τε ἐταπεινοφρονεῖτε μηδὲν ἀλαζονεύμενοι,
ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες,
ἡδὶον διδόντες ἢ λαμβάνοντες,

18. BEΠ 1, σ. 20.

19. BEΠ 1, σ. 24.

20. BEΠ 1, σ. 28.

21. BEΠ 1, σ. 31.

τοῖς ἐφοδίοις τοῦ Χριστοῦ ἀρκοῦμενοι καὶ προσέχοντες·
τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐνστερνισμένοι ἦτε τοῖς σπλάγχχνους,
καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν»²².

Τὰ αὐτὰ σχεδὸν ρητορικά-ποιητικά στοιχεῖα παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἀξιοθαυμάστους νουθεσίας τοῦ Κλήμεντος πρὸς τοὺς Κορινθίους:

XXI,6 «Τὸν Κύριον Ἰησοῦν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντρα-
πῶμεν·

τοὺς προηγούμενους ἡμῶν αἰδεσθῶμεν,
τοὺς πρεσβυτέρους τιμήσωμεν,
τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ,
τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθωσώμεθα.

7 Τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἦθος ἐνδειξάσθωσαν,
τὸ ἀκέραιον τῆς πραύτητος αὐτῶν βούλημα ἀποδειξάτωσαν·
τὸ ἐπεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν διὰ τῆς σιγῆς φανερόν ποιησά-
τωσαν·

τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις,
ἀλλὰ πᾶσι τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως ἴσην παρεχέτω-
σαν.

8 Τὰ τέκνα ἡμῶν τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβάνέντωσαν·
μαθέτωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ Θεῷ ἰσχύει,
τί ἀγάπη ἀγνή παρὰ Θεῷ δύναται,
πῶς ὁ φόβος αὐτοῦ καλὸς καὶ μέγας καὶ σώζων
πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφομένους ἐν καθαρᾷ δια-
νοίᾳ»²³.

Εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα ἀποσπάσματα χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ βραχέα ρυθμικὰ κῶλα, ὁ παροξυτονισμός, καὶ ἡ τάσις πρὸς ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν. Εἰς τὸ τρίτον διακρίνομεν καὶ τὸν παραλληλισμὸν τῶν μελῶν:

III,2 «Ἐκ τούτου ζῆλος καὶ φθόνος, | ἔρις καὶ στάσις,
διωγμὸς καὶ ἀκαταστασία, | πόλεμος καὶ αἰχμαλωσία.

3 (οὕτως ἐπηγέρθησαν) οἱ ἄτιμοι ἐπὶ τοὺς ἐντίμους²⁴,
οἱ ἄδοξοι ἐπὶ τοὺς ἐνδόξους, | οἱ ἄφρονες ἐπὶ τοὺς φρονίμους, |
οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους»²⁵.

22. ΒΕΠ 1, σ. 13.

23. ΒΕΠ 1, σ. 22.

24. Ἦσ. 3,15.

25. ΒΕΠ 1, σ. 14.

- XXXV,2 «ζωή ἐν ἀθανασίᾳ, | λαμπρότης ἐν δικαιοσύνῃ, |
ἀλήθεια ἐν παρρησίᾳ, | πίστις ἐν πεποιθήσει, |
ἐγκράτεια ἐν ἁγιασμῶ...»²⁶.
- XVV,4 «ἐδιώχθησαν δίκαιοι, ἀλλ' ὑπὸ ἀνόμων·
ἐφυλακίσθησαν, ἀλλ' ὑπὸ ἀνοσίων·
ἐλιθάσθησαν ὑπὸ παρανόμων·
ἀπεκτάνθησαν ὑπὸ τῶν μιαρὸν καὶ ἄδικον ζῆλον ἀνειληφό-
των»²⁷.
- XVVIII,5 «Ἦτω τις πιστός, | ἦτω δυνατὸς γινῶσιν ἐξειπεῖν,
ἦτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, | ἦτω ἄγνος ἐν ἔργοις»²⁸.

Ἐπαντῶν ὁ Κλήμης εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τεθεῖσαν ἐρώτησιν πῶς θὰ «μεταλάβωμεν τῶν ἐπηγγελμένων δωρεῶν», ἀναφέρει τὰς ἀπαιτούμενας προϋποθέσεις. Οἱ λόγοι οὗτοι παρουσιάζουν ρυθμικότητά τινα, δεδομένου ὅτι οἱ 4 πρῶτοι στίχοι εἰσάγονται διὰ τοῦ ὑποθετικοῦ «ἐάν» καὶ ὑποτακτικῆς, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς μετοχῆς «ἀπορρίψαντες». Ἐκ τῶν 10 δὲ στίχων οἱ 6 εἶναι παροξύτονοι καὶ οἱ 4 δόξυτονοι:

- XXXV,5 : «ἐάν ἐστηριγμένη ἦ ἡ διάνοια ἡμῶν πιστῶς πρὸς τὸν Θεόν·
ἐάν ἐκζητῶμεν τὰ εὐάρεστα καὶ εὐπρόσδεκτα αὐτῷ·
ἐάν ἐπιτελέσωμεν τὰ ἀνήκοντα τῇ ἀμώμῳ βουλήσει αὐτοῦ
καὶ ἀκολουθήσωμεν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας,
5 ἀπορρίψαντες ἀφ' ἐαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν καὶ πονηρίαν,
πλεονεξίαν, ἔρεις,
κακοηθείας τε καὶ δόλους,
ψιθυρισμούς τε καὶ καταλαλιάς,
θεοστυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν,
10 κενοδοξίαν τε καὶ ἀφιλοξενίαν...»²⁹.

Εἰς ἕτερον ρυθμικὸν ἀπόσπασμα, ἀφορμώμενος ὁ σ. ἐκ τινος προεκτεθέντος ψαλμικοῦ στίχου³⁰, ὀνομάζει τὸν Χριστὸν σωτήριον, ἀρχιερέα, προστάτην καὶ βοηθόν. Μετὰ τοῦτο ἀκολουθοῦν 5 συμμετρικαὶ προτάσεις, εἰσαγόμεναι διὰ τῆς φράσεως «διὰ τούτου». Εἰς τὸ λειτουργικῆς ἐμπνεύσεως τοῦτο ἐδάφιον³¹ ἐπικρατεῖ ὁ δόξυτονισμός:

26. BEΠ 1, σ. 27· πρβλ. A. Wifstrand, The homily of Melito on the passion, ἐν Vig. Christ. 2. (1948), σ. 209-212.

27. BEΠ 1, σ. 31.

28. BEΠ 1, σ. 32.

29. BEΠ 1, σ. 27.

30. Ψαλμ. 49, 23: «καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἦν δεῖξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ».

31. Π. Κ. Χ ρ ή σ τ ο υ, ἐν ΘΗΕ 7, 632.

- XXXVI,1 «Αὕτη ἡ ὁδός, ἀγαπητοί,
 ἐν ἧ εὕρομεν τὸν σωτήριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν,
 τὸν ἀρχιερέα τῶν προσφορῶν ἡμῶν,
 τὸν προστάτην καὶ βοηθὸν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν.
 2 Διὰ τούτου ἀτενίζομεν εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν·
 διὰ τούτου ἐνοπτριζόμεθα τὴν ἁμωμον καὶ ὑπερτάτην ὄψιν
 αὐτοῦ·
 διὰ τούτου ἠνεόχθησαν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας·
 διὰ τούτου ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτωμένη διάνοια ἡμῶν
 ἀναθάλλει εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς·
 διὰ τούτου ἠθέλησεν ὁ δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς
 γεύσασθαι»³².

Εἰς ἕκαστον στίχον τοῦ ἐπομένου ἀποσπάσματος — πλὴν τῶν στίχων 3, 8, 10, 12 — ὑπάρχει ρηματικὸς τύπος εἰς γ' πρόσωπον προστακτικῆς ἐγε-
 στῶτος Μ.Φ. Εἰς τοὺς στίχους 4 καὶ 5 παρατηροῦμεν τὸ χιαστὸν σχῆμα καὶ
 εἰς τοὺς στίχους 4-7 τὸ σχῆμα τοῦ ἀντιθετικοῦ παραλληλισμοῦ ἀνὰ ζεύγη
 (ἰσχυρὸς—ἀσθενής, πλούσιος—πτωχός). Ὁ ὀξυτονισμὸς εἶναι εὐδιάκριτος ὡς
 καὶ τάσις τις πρὸς ἰσοσυλλαβίαν:

- XXXVIII,1 «Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ
 καὶ ὑποταστέσθω ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ,
 καθὼς ἐτέθη ἐν τῷ χαρίσματι αὐτοῦ.
 2 Ὁ ἰσχυρὸς τημελείτω τὸν ἀσθενῆ,
 5 ὁ δὲ ἀσθενὴς ἐντρεπέτω τὸν ἰσχυρόν·
 ὁ πλούσιος ἐπιχορηγείτω τῷ πτωχῷ,
 ὁ δὲ πτωχὸς εὐχαριστεῖτω τῷ Θεῷ
 ὅτι ἔδωκεν αὐτῷ δι' οὗ ἀναπληρωθῆ αὐτοῦ τὸ ὑστέρημα.
 Ὁ σοφὸς ἐνδεικνύσθω τὴν σοφίαν αὐτοῦ
 10 μὴ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς·
 ὁ ταπεινόφρων μὴ ἑαυτῷ μαρτυρεῖτω,
 ἀλλ' ἑάτω ὑφ' ἑτέρου ἑαυτὸν μαρτυρεῖσθαι·
 ὁ ἀγνός ἐν τῇ σαρκὶ μὴ ἀλαζονεῖσθω,
 γινώσκων ὅτι ἕτερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν αὐτῷ τὴν ἐγκρά-
 τειαν»³³.

Ἐκλεκτὸν ρυθμοτονικὸν τεμάχιον ὑψηλῆς ρητορικῆς ἐμπνεύσεως εἶναι
 τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα. Τοῦτο εἶναι εἰς ὑπέροχος ὕμνος πρὸς τὴν χριστιαν-
 νικὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης, ἀνάλογος καὶ συγγενὴς πρὸς ἐκεῖνον τοῦ Ἐποστό-

32. BEΠ 1, σ. 27.

33. BEΠ 1, σ. 28· πρβλ. καὶ XXXIV, 1 BEΠ 1, σ. 26· XLVIII, 6, BEΠ 1, σ. 32.

ὑπόδειγμα αὐτοσχεδίου λειτουργικῆς εὐχῆς³⁹. Πρόκειται, πάντως, περὶ εὐχαριστιακῆς εὐχῆς⁴⁰, διὰ τῆς ὁποίας ἐγκωμιάζεται ἡ Παντοδύναμος Πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ αἰτεῖται ἡ βοήθεια Αὐτοῦ ἐπὶ πάντας.

Διευπλώθη ἡ γνώμη ὅτι ἡ εὐχὴ αὕτη ἀποτελεῖται πιθανῶς ἀπὸ στοιχεῖα ἀπηχοῦντα εὐχὰς τῆς λειτουργίας τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καταλλήλως προσηρμοσμένα διὰ τὴν περίστασιν⁴¹. Δὲν δυνάμεθα, λοιπόν, μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν πόθεν ἦντλησεν ὁ συγγραφεὺς τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα⁴². Ἡ εὐχὴ ἐκτείνεται εἰς 90 στίχους μὲ κύρια ρυθμικὰ-ποιητικὰ στοιχεῖα τὰ ἀκόλουθα: τὸ ὁμοιοτέλεuton, ἡ ἐπιπράτησις τοῦ παροξυτονισμού, ὁ παραλληλισμὸς τῶν μελῶν καὶ ἡ ἀντίθεσις, ἡ διαδοχικὴ ἔναρξις τῶν στίχων διὰ τοῦ ἄρθρου τὸ ν ἢ τὸ υς, ἡ συνεχῆς πολλὰκις χρῆσις τῆς προστακτικῆς καὶ ἡ παράθεσις ἐπιθέτων ἢ μετοχῶν σχετιζομένων μὲ τὰς ιδιότητας τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τῆς εὐχῆς παραθέτομεν κατ' ἐπιλογὴν στίχους τινὰς ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως καὶ εὐρυθμίας:

LIX,3 «...τὸν μόνον ὕψιστον ἐν ὕψιστοις,
ἄγιον ἐν ἀγίοις ἀναπαυόμενον·
τὸν ταπεινοῦντα ὕβριν ὑπερηφάνων,
τὸν διαλύοντα λογισμοὺς ἔθνῶν,
τὸν ποιοῦντα ταπεινοὺς εἰς ὕψος
καὶ τοὺς ὑψηλοὺς ταπεινοῦντα·
τὸν πλουτίζοντα καὶ πτωχίζοντα»⁴³.

LX,1 «...ὁ πιστὸς ἐν πάσαις ταῖς γενεαῖς,
δίκαιος ἐν τοῖς κρίμασι,
θαυμαστὸς ἐν ἰσχύϊ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ,
ὁ σοφὸς ἐν τῷ κτίζειν
καὶ συνετὸς ἐν τῷ τὰ γενόμενα ἐδράσαι,
ὁ ἀγαθὸς ἐν τοῖς ὀρωμένοις
καὶ χρηστὸς ἐν τοῖς πεποιθόσιν ἐπὶ σέ»⁴⁴.

39. H. Leclercq, ἐν DACL VI, 2, σ. 2832· πρβλ. Κ. Μπὸν η, ἔ.ἀ., σ. 24.

40. A. Hamman, Prières eucharistiques des premier siècles, Desclée 1957, σ. 39-42, ἔνθα καὶ ἡ εὐχὴ κατὰ στίχους.

41. A. Hamman, La prière II, Les trois premier siècles, Desclée 1963, σ. 76-77· πρβλ. Π. Κ. Χρήστου, ἔ.ἀ., σ. 630.

42. Κ. Μπὸν η, ἔ.ἀ., σ. 41.

43. BEΠ 1, σ. 36-37· πρβλ. καὶ DACL VI, 12, σ. 2831-2.

44. BEΠ 1, σ. 37· πρβλ. καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ Ἑλλην. Ὁρθοδ. Ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949, σ. 8.

LXI,2

«Σὺ γὰρ δέσποτα ἐπουράνιε βασιλεῦ τῶν αἰώνων,
 δίδως τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων δόξαν καὶ τιμὴν
 καὶ ἐξουσίαν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὑπαρχόντων·
 σὺ Κύριε διεύθυνον τὴν βουλήν αὐτῶν
 κατὰ τὸ καλὸν καὶ εὐάρεστον ἐνώπιόν σου...

3

Σοὶ ἐξομολογούμεθα διὰ τοῦ ἀρχιερέως
 καὶ προστάτου τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
 δι' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ ἡ μεγαλωσύνη
 καὶ νῦν καὶ εἰς γενεάν γενεῶν
 καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν»⁴⁵.

45. BEII 1, σ. 37-38.